

ОГЛЯДИ ДЖЕРЕЛ ТА ДОКУМЕНТАЛЬНІ НАРИСИ

УДК 930.253:929Бекетов](477)

М. А. БАЛИШЕВ, Г. С. ГОЛУБКІНА*

ФОНД ОСОБОВОГО ПОХОДЖЕННЯ О. М. БЕКЕТОВА У ЦЕНТРАЛЬНОМУ ДЕРЖАВНОМУ НАУКОВО-ТЕХНІЧНОМУ АРХІВІ УКРАЇНИ (до 155-річчя від дня народження зодчого)

Охарактеризовано фонд особового походження видатного українського архітектора О. М. Бекетова, що зберігається в Центральному державному науково-технічному архіві України. Розглянуто історію фонду, його структуру та документальний склад. На основі архівних документів наведено факти з біографії О. М. Бекетова.

Ключові слова: Олексій Миколайович Бекетов; архітектура; фонд особового походження; архівні документи; ЦДНТА України.

Науково-технічні документи, що складають фонди Центрального державного науково-технічного архіву України (далі – ЦДНТА України), – це принципово нові технології, конструкції, проектні рішення, науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи, розробка і виконання яких на час їх створення були взірцем наукової і технічної думки, а деякі й до сьогодні залишаються актуальними. Важливу їх частину становлять документи 24 фондів особового походження, що збагатили Національний архівний фонд біографічними та науково-технічними документальними пам'ятками видатних учених у різних галузях науки і техніки. Особливе місце серед них займає фонд академіка архітектури Олексія Миколайовича Бекетова: за останні 5 років 87% усіх запитів стосовно документів фондів особового походження

---

* *Балишев Марат Артурович* – кандидат історичних наук, заступник директора Центрального державного науково-технічного архіву України;

Голубкіна Ганна Сергіївна – науковий співробітник відділу використання інформації документів Центрального державного науково-технічного архіву України.

в ЦДНТА України припадають саме на фонд О. М. Бекетова¹. Упродовж 2017 р., у зв'язку з 155-річним ювілеєм від дня народження архітектора, спостерігається новий сплеск інтересу дослідників до його документальної спадщини.

Олексій Миколайович Бекетов (1862–1941) – український архітектор, професор, академік архітектури, дійсний член Академії архітектури СРСР, Заслужений діяч мистецтв УРСР. А крім того – художник, педагог, меценат.

Архітектурна географія споруд О. М. Бекетова надзвичайно широка – він автор понад 100 архітектурних проектів у стилях неоренесансу, неокласицизму та модерну в різних містах: за його проектами побудовано прекрасні будівлі в Алушті, Белгороді, Дніпрі, Запоріжжі, Києві, Лубнах, Новочеркаську, Одесі, Ростові-на-Дону, Сімферополі. Проте більшу частину своєї архітектурної діяльності О. М. Бекетов присвятив рідному місту Харкову, тому тут його ім'я лунає найгучніше. У Харкові пам'ять архітектора увічнена в назвах станції метро, вулиці, на багатьох бекетовських будинках встановлені меморіальні дошки. У 2007 р. зодчому відкрито пам'ятник біля парадного входу Харківського національного університету будівництва та архітектури; у 2013 р. Харківському національному університету міського господарства присвоєно ім'я О. М. Бекетова та у 2016 р. встановлено другий у Харкові пам'ятник Майстру.

О. М. Бекетов народився 3 березня (19 лютого за ст. ст.) 1862 р. у родині видатного вченого-хіміка, професора Харківського університету Миколи Миколайовича Бекетова та його дружини – Олени Карлівни в м. Харкові². Ще змалку Олексій захоплювався живописом, паралельно з навчанням у Першому реальному училищі (1875–1882 рр.) займався у художній школі М. Д. Іванової-Раєвської. У 1882 р. юнак вступив на архітектурне відділення Санкт-Петербурзької Академії мистецтв, яке й закінчив у 1888 р. із золотою медаллю за дипломну роботу “Курзал на березі моря”³.

Після закінчення Академії молодий архітектор повернувся до Харкова та одразу розпочав активну творчу діяльність. У 1889 р. він виграв

Академік архітектури
О. М. Бекетов

конкурс на розробку проекту Комерційного училища, йому ж доручили зробити робочі кресленики цього проекту та здійснювати технічний нагляд за спорудженням. Будівництво було закінчено в 1901 р., проект відрізнявся раціональним зручним плануванням, класичними пропорціями, строгістю та витонченістю деталей. Це училище, побудоване на одній із центральних вулиць Харкова⁴ (вул. Пушкінська, 77), стало першою спорудою О. М. Бекетова в місті (тепер у цій будівлі розташовується Національний університет “Юридична академія України імені Ярослава Мудрого”).

У 1894 р. Вчена Рада Академії мистецтв присудила О. М. Бекетову вчений ступінь академіка архітектури й зарахувала в дійсні члени за розробку проекту “Бібліотеки на півтора мільйона томів з галереєю видатних людей і нумізматичним музеєм”.

Наприкінці XIX – на початку XX ст. Харків охопив будівельний бум. У цей період виокремлюється нове розуміння структури центру міста. З’являються нові типи будівель: банки, залізничні станції, театри, публічні бібліотеки⁵ тощо. Ключова роль у формуванні архітектурного осередку міста, беззаперечно, належала О. М. Бекетову. За його проектами на головних площах та вулицях Харкова було побудовано понад 30 будівель. Виконані в різних стилях, великі за масштабом, ці будівлі до сьогодні визначають характер забудови центральних районів міста. На Миколаївській площі (тепер – Площа Конституції) за проектами О. М. Бекетова було зведено 4 банки, що створили неповторний ансамбль площі. Першою спорудою, побудованою у 1894–1896 рр. на Миколаївській площі, був Азовсько-Донський банк; упродовж 1896–1899 рр. зведено Земельний та Торговельний банки. Останнім елементом цього ансамблю став Волзько-Камський банк (1906–1908 рр.). Архітектор прагнув зробити кожен будівлю банку неповторною, проте витримати їх у єдиному стилі.

Варто зауважити, що не всі з проектів архітектурної спадщини О. М. Бекетова були реалізовані. Ті ж проекти, що були втілені у життя, є визначними пам’ятками архітектури, відрізняються монументальністю, чистотою ліній та пропорцій, відображають неповторний почерк Майстра.

Більшу частину свого життя О. М. Бекетов поєднував архітектурну діяльність із викладацькою. У 1889 р. його запросили на посаду викладача архітектурного проектування та креслення в Харківський технологічний інститут, де він пропрацював майже півстоліття⁶. Олексій Миколайович керував курсовим та дипломним проектуванням, викладав авторські курси, де одним із перших у педагогічній практиці розпочав читати курс із системного вивчення архітектурних форм та стилів⁷, який був опублікований у 1909 р. як навчальний посібник “Архитектура. Курс, читаний в Харьковском технологическом институте импе-

ратора Александра III²⁸. У 1936–1941 рр. він викладав у Харківському інституті інженерів комунального будівництва (тепер – Харківський національний університет міського господарства імені О. М. Бекетова) та Харківському інженерно-будівельному інституті (тепер – Харківський національний університет будівництва та архітектури).

Олексій Миколайович Бекетов помер у Харкові 23 листопада 1941 р.

Під номером Р-47 у ЦДНТА України зберігається фонд особового походження академіка архітектури О. М. Бекетова. Документи передала до архіву в 1973 р. донька архітектора – О. О. Бекетова. У 1976 р., після науково-технічного опрацювання, вони були об'єднані в архівний фонд особового походження, який нараховував 102 од. зб. за період 1891–1940 рр. У 2012 р., у зв'язку зі 150-річним ювілеєм від дня народження О. М. Бекетова і посиленням уваги до його особистості та творчого спадку, архівісти ЦДНТА України здійснили ґрунтовний аналіз складу документів фонду, а у 2013 р. удосконалили його: фонд було упорядковано згідно з сучасними нормами роботи з документами особового походження⁹. Після переформування справ фонду 102 од. зб. були пересистематизовані у 474 од. зб. (у т. ч. 1041 док., 2777 арк.). Архівісти провели значну роботу – були уточнені межі розділів фонду, назви заголовків документів, підстави для їх розділення, дати, змінилася нумерація документів. Старий інвентарний опис фонду підкладено останньою одиницею зберігання під № 475.

Під час опрацювання було розроблено нову схему систематизації документів особового фонду, що складається з п'яти розділів. Документи різноманітні як за видовою ознакою, так і за специфікою технічного авторського виконання: архітектурні кресленики, ескізні малюнки архітектурних конструкцій та деталей внутрішнього й зовнішнього оздоблення будівель, варіанти малюнків олівцем, тушшю або аквареллю на прозорій та непрозорій кальці, тканині, ватмані, картоні, цигарковому папері. Серед документальних пам'яток – рукописи статей та пояснювальних записок до проектів, альбом із малюнками, фотокартки, дипломні завдання для студентів, умови конкурсів з архітектури, кошториси, довідки та сповіщення, розрахунки, ділові листи, підручник “Архитектура. Курс, читанный в Харьковском технологическом институте императора Александра III”, велика кількість проспектів фірм-постачальників будівельних матеріалів, з якими співпрацював О. М. Бекетов. Таке розмаїття жанрової та матеріальної фактури носіїв інформації свідчить про яскраву особистість і професійний рівень Майстра, його надзвичайну працьовитість та високу кваліфікацію.

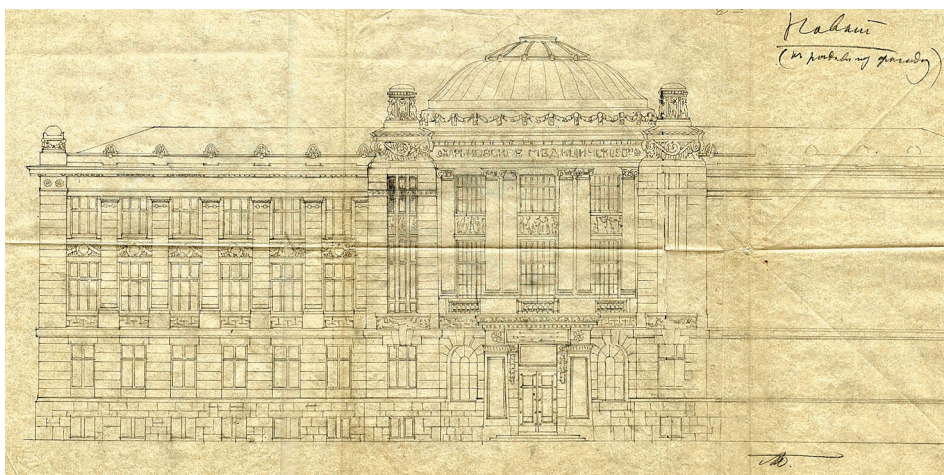
До першого розділу архівного фонду увійшли творчі документи О. М. Бекетова, здебільшого окремі частини його архітектурних проектів (усього 49 найменувань) різних за призначенням громадських та

житлових споруд: наукових, навчальних, судових закладів, банків, театрів, клубів, готелів, лікарень, санаторіїв, будинків відпочинку, пансіонатів, кілька проектів індивідуальних особняків та дач, культових споруд. Серед розробок є реалізовані та нереалізовані проекти.

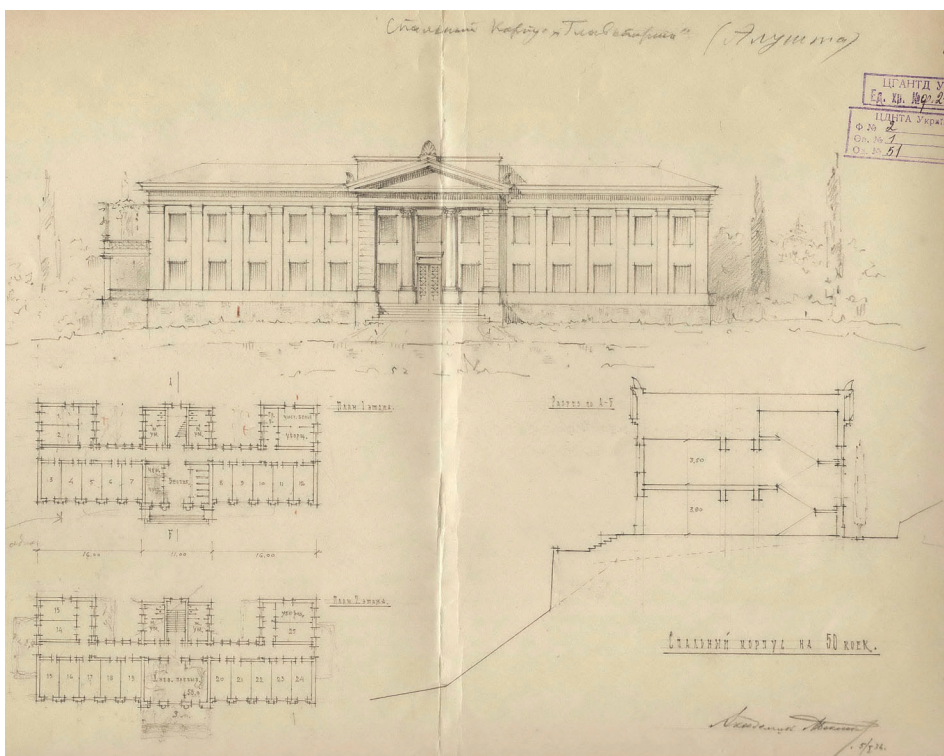
Документи, що увійшли до цього розділу, традиційно викликають особливий інтерес дослідників. Вони є цінним джерелом для архітекторів, реставраторів, краєзнавців, істориків, студентів. Тут репрезентовано документи різних стадій проектування об'єктів: кресленики, пояснювальні та доповідні записки, кошториси, календарні плани тощо. Кресленики проектів – найбільш запитувані документи особового фонду О. М. Бекетова, зокрема: проекти будівель Харківських судових установ, Харківського медичного товариства, хімічного корпусу Катеринославського Вищого гірничого училища (м. Дніпро), Білгородського Єпархіального жіночого училища, Електротехнічних лабораторій ХТІ, церкви Різдва Богородиці (Каплунівської). Найдавнішим документом особового фонду є кресленик генерального плану ділянки та фасаду будинку відомої української просвітниці та педагога Христини Данилівни Алчевської¹⁰, датований 21 серпня 1891 р.

Окремим підрозділом у фонді виділені статті, лекції, книги, доповіді, методичні розробки, відгуки архітектора на роботи інших авторів. Практична діяльність О. М. Бекетова була тісно пов'язана з науковою та педагогічною. Штатний професор Харківського технологічного інституту, він відомий багатьом поколінням архітекторів як автор класичного підручника “Архитектура. Курс, читанный в Харьковском технологическом институте императора Александра III”, методичної розробки “Задание по дипломному проектированию для студентов института коммунального строительства” (1939 р.)¹¹. Свій педагогічний досвід О. М. Бекетов узагальнив у статті “Наша архитектурная молодежь и этапы развития нашей социалистической архитектуры” (1938 р.)¹².

У другому розділі фонду представлено епістолярій. Тут містяться листи від О. М. Бекетова до різних осіб та організацій, листи до нього, листи щодо проектування і будівництва різних об'єктів, листи, зібрані О. М. Бекетовим для роботи від різних адресантів та адресатів. Зокрема, лист О. М. Бекетова до архітектора П. В. Рейзмана, представника Всеукраїнського акціонерного будівельного товариства (1922)¹³, лист О. М. Бекетову від віце-президента Академії архітектури СРСР І. Н. Магідіна (1940)¹⁴, лист О. М. Бекетову від президента Академії архітектури СРСР О. В. Весніна (1940)¹⁵ тощо. До цього розділу увійшли також робочі заяви різних осіб щодо проектування та будівництва об'єктів, наприклад, заява до Будівельної комісії від підрядника пічних робіт Ф. А. Кротова (1899)¹⁶. Ця група документів є дуже інформативною для дослідників, адже відображає багатогранну

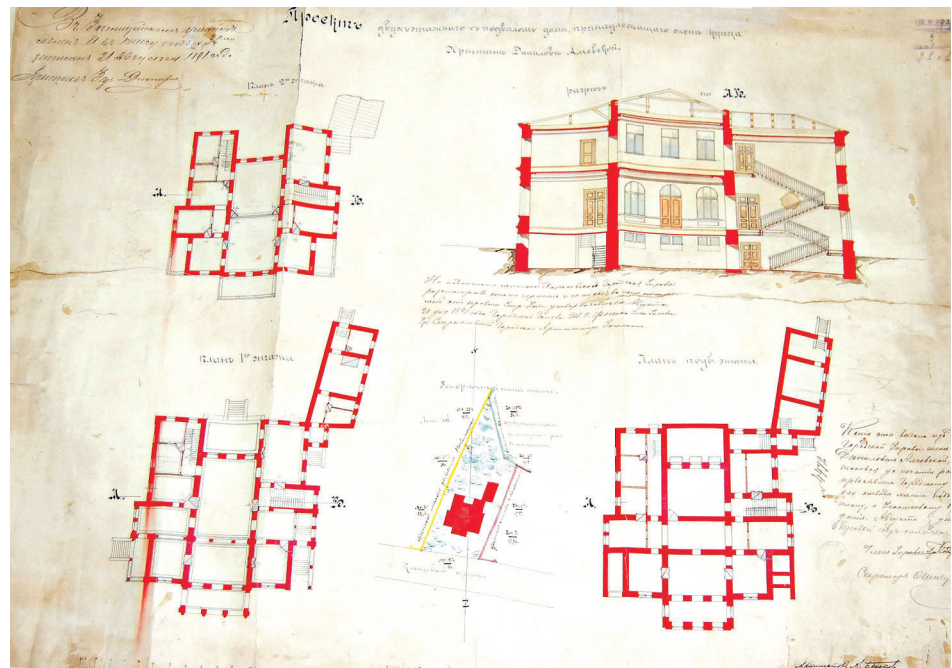
Фасад будівлі Харківського медичного товариства. [1911 р.]
ЦДНТА України. Ф. Р-47. Оп. 1. Од. зб. 41. Арк. 1.

Спальний корпус на 50 ліжок будинку відпочинку Головспирту
у м. Алушта. 1936 р.
ЦДНТА України. Ф. Р-47. Оп. 1. Од. зб. 237. Арк. 2

Ескізний проєкт будівлі Комерційного інституту у м. Харків [із пояснювальної записки до попереднього проєкту на спорудження будівлі Комерційного інституту, 1914-1916 рр.]. ЦДНТА України. Ф. Р-47. Оп. 1. Од. зб. 112. Арк. 6.

Проект двоповерхового з підвалом дому, що належав дружині купця – Христині Данилівні Алчевській. 1891 р.
ЦДНТА України. Ф. Р-47. Оп. 1. Од. зб. 1. Арк. 1.

діяльність архітектора в різних сферах творчо-ділового, громадського життя України періоду кінця XIX – першої половини XX ст.

Цінні відомості про життя зодчого увійшли до третього розділу архівного фонду – “Документи до біографії”. Значний інтерес представляє автобіографія архітектора у двох варіантах від 1929 р. та 1938 р.¹⁷, де відображені найважливіші віхи його життя, а також стислий опис діяльності та перелік проектів за 1889–1935 рр., складений ним особисто¹⁸. Крім того, в цьому розділі зібрані витяги з протоколів, довідки про рахунки, членський квиток профспілки працівників просвіти О. М. Бекетова¹⁹, трудовий договір між О. М. Бекетовим та трестом “Цивільпроектбуд” щодо вступу на службу консультантом з архітектурної роботи²⁰.

Четвертий розділ становлять матеріали, зібрані О. М. Бекетовим для своїх робіт, та з тем, що його цікавили. До цього розділу входять розрізнені кресленики, малюнки, програми різних архітектурних конкурсів, вирізки з газет, брошури, рекламні проспекти тощо. Цікавою є доповідна записка уповноваженого групи підприємців архітектора Ю. С. Цауне до Харківської міської думи²¹, в якій висвітлено проект масштабного будівництва на Миколаївській площі (тепер – Площа Конституції) культурно-торговельного центру з театром, лекційно-виставковим залом, магазинами, конторами, готелем та ресторанами (нереалізований проект)²².

Окремий (п’ятий) розділ фонду складають матеріали щодо роботи з перероблення старого інвентарного опису: старий інвентарний опис № 1 особового фонду “А. Н. Бекетов” (Ф. № Р-2) документів постійного зберігання ЦДНТА України²³; схема перероблення опису № 1 особового фонду № Р-2²⁴; перекладна таблиця до опису № 1 особового фонду № Р-2 і особового фонду № Р-47 “О. М. Бекетов”²⁵; старий інвентарний опис № 1 архівного фонду особового походження № Р-2²⁶.

Значний внесок у популяризацію документів особового фонду О. М. Бекетова зробили архівісти ЦДНТА України, зокрема, – О. В. Балишева, яка впродовж багатьох років досліджувала документальну спадщину архітектора, узагальнила в єдиному виданні розрізнені дані про документи О. М. Бекетова у складі фондів різних архівів, у музеях, бібліотеках²⁷, підготувала низку статей²⁸, в яких уперше ввела до наукового обігу інформацію про фонд, проводила виставки та співпрацювала з нащадками зодчого.

Крім ЦДНТА України, певні зібрання документів О. М. Бекетова увійшли до складу фондів Державної наукової архітектурно-будівельної бібліотеки ім. В. Г. Заболотного (м. Київ), Державного архіву Харківської області (м. Харків), методичного фонду факультету архітектури, дизайну та образотворчого мистецтва ХНУМГ ім. О. М. Бекетова (м. Харків), Алуштинського будинку-музею О. М. Бекетова

(м. Алушта), Музею історії Національного технічного університету “ХПІ” (м. Харків) та знаходяться у сімейному архіві Бекетових.

Отже, фонд особового походження О. М. Бекетова у ЦДНТА України має значний інформаційний потенціал. Джерельна база фонду представлена широким масивом різноманітних документів, завдяки яким можна простежити основні етапи життя та діяльності видатного архітектора, заповнити лакуни в його біографії.

Ця стаття покликана ще раз нагадати про Майстра, який залишив по собі величезну архітектурну спадщину, що й досі вражає своєю красою, та привернути увагу широкого кола дослідників до документів особового фонду.

Видатний український письменник М. В. Гоголь влучно написав: “Архітектура – теж літопис світу: вона говорить тоді, коли вже мовчать і пісні, і перекази”. Архітектор О. М. Бекетов викарбував у камені своїх споруд власний літопис.

¹ Планово-звітна документація за 2013–2017 рр./Поточне діловодство ЦДНТА України.

² *Развадовский Л. Е.* Академик А. Н. Бекетов//Ватерпас. 1997. № 3. С. 52.

³ *Игнаткин И. О.* Піввіку на творчій роботі//Архітектура Радянської України. 1939. № 6. С. 4.

⁴ Бекетов Олексій Миколайович (1862–1941): бібліогр. покажч./Мінрегіон України; Держ. наук. архітектур.-буд. б-ка ім. В. Г. Заболотного; уклад. Д. О. Мироненко. Київ, 2016. С. 20.

⁵ *Дудукина Д. А.* А. Н. Бекетов (1862–1941). Творческая деятельность и вклад в развитие архитектуры юга России и Украины конца XIX – первой трети XX веков: дис. ... канд. архитектуры: 18.00.01/Дудукина Дарья Александровна; Моск. архит. ин-т. Москва, 2008. С. 12.

⁶ ЦДНТА України (Центральний державний науково-технічний архів України). Ф. Р-47. Оп. 1. Од. зб. 433. Арк. 1.

⁷ Видатний архітектор Олексій Миколайович Бекетов: бібліогр. покажчик/Харк. нац. ун-т міськ. госп-ва ім. О. М. Бекетова; уклад.: О. М. Штангей, Н. В. Марищук; техн. ред. О. М. Запорожченко. Харків: ХНУМГ, 2014. С. 5.

⁸ ЦДНТА України. Ф. Р-47. Оп. 1. Од. зб. 263.

⁹ Робота з документами особового походження: метод. посібник/уклад.: Л. О. Драгомірова, І. М. Мага, З. О. Сендик. Київ, 2009. 284 с.

¹⁰ ЦДНТА України. Ф. Р-47. Оп. 1. Од. зб. 1.

¹¹ Там само. Од. зб. 270.

¹² Там само. Од. зб. 268.

¹³ Там само. Од. зб. 276.

¹⁴ Там само. Од. зб. 317.

¹⁵ Там само. Од. зб. 321.

¹⁶ Там само. Од. зб. 386.

¹⁷ Там само. Од. зб. 433.

¹⁸ Там само. Од. зб. 442.

¹⁹ Там само. Од. зб. 434.

²⁰ Там само. Од. зб. 437.

²¹ Там само. Од. зб. 468.

²² *Голубкина А. С.* Нереализованный проект (из документов ЦГНТА Украины)//Харьковские известия. 2012. 25 сентября.

²³ ЦДНТА України. Ф. Р-47. Оп. 1. Од. зб. 472.

²⁴ Там само. Од. зб. 473.

²⁵ Там само. Од. зб. 474.

²⁶ Там само. Од. зб. 475.

²⁷ *Бальшиева Е. В.* Каталог объединенных сведений о документах академика архитектуры А. Н. Бекетова в составе фондов государственных архивов, музеев, учреждений Украины, семейном архиве Бекетовых (1885–1941 гг.). Харьков, 2002. 84 с.

²⁸ *Бальшиева Е. В.* История строительства здания Судебных установлений в г. Харькове//Правосудие – это мы. Юридический альманах. Харьков, 2000. С. 16–20; *Її ж.* Находки и исследования: [об А. Н. Бекетове]//Дайджест-Е. 2012. № 3. С. 3.; *Її ж.* Життєве кредо славетного харків'янина: [про О. М. Бекетова]//Культура і життя. 2007. 5 вересня.; *Її ж.* Храм и вера Алексея Бекетова: [храмовая архитектура А. Н. Бекетова]//Слобода. 2003. 8 апреля. С. 6.; *Її ж.* Неизвестные страницы об известном человеке. В канун 150-летия академика А. Н. Бекетова//UNIVERSITATES. Наука и Просвещение. 2010. № 4. С. 57.

There is given the review of the fond of personal origin of Ukrainian architect O. M. Beketov that is stored in the Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine. Documents of the fond, its history and information potential are analyzed. There are given some O. M. Beketov biography facts based on the archival documents.

Key words: O. M. Beketov; the architecture; the fond of personal origin; the archival documents; the Central State Scientific and Technical Archives of Ukraine.